

Persvrijheid na *Charlie Hebdo*

Dirk Voorhoof, UGent

Het in militaire commandostijl neerschieten van de hoofdredacteur en enkele legendarische cartoonisten van *Charlie Hebdo* heeft de wereld met verstomming geslagen. Het afgrijzen voor deze gewelddadige afrekening is onnoemelijk groot, zoals ook bleek uit tal van solidariteitsbetogingen en protestmarsen, niet enkel in Frankrijk overigens. De moordpartij bij *Charlie Hebdo* is ondertussen betiteld als de «9/11»-aanslag op de journalistiek.

De naschokken van de aanslag zijn ook in België voelbaar. Op het moment van het schrijven van deze tekst staat al dagenlang de terrorismedreiging op niveau drie: op tal van plaatsen bivakkeren bewapende politiemensen en militairen patrouilleren in paracommando-outfit met oorlogstuig. Het Hergé-museum schrapte een hommage aan *Charlie Hebdo* en in Doornik is het filmfestival Ramdam geannuleerd, beide wegens terreurdreiging. In het Parlement zwaait Vlaams Belang politicus Filip De Winter met de Koran, als «bron van alle kwaad» en «licence to kill». In België slaat de angst toe, met inzet van het leger. De angst voor nog meer terroristische aanslagen blijft hangen.

Ook het debat over de (grenzen van) de persvrijheid houdt aan. In Frankrijk is Voltaire plots een bestsellerauteur met zijn «*Traité sur la tolérance*» (1763). In dat debat wordt vaak verwezen naar het bekende, maar ook wat apocriefe citaat van Voltaire: «Ik ben het volstrekt oneens met wat u zegt, maar ik zal tot de dood uw recht verdedigen om het te zeggen». Een oproep dus voor respect voor de uitingsvrijheid van de ander, die de kans moet krijgen zijn mening te uiten, ook al zijn we het met die mening oneens. Mening, opinies of geloofsovertuigingen mogen niet opgelegd, maar ook niet bestreden worden door de loop van een geweer, via moordcommando's, door het afkondigen van een fatwa of door het in brand steken van kerken, moskeeën of tempels.

Liberté, égalité, fraternité

In 1789 kregen de ideeën van verlichting, vrijheid, gelijkheid en broederschap een constitutionele neerslag in wat één van de steunpilaren werd van een democratische samenleving: «la liberté d'expression», de vrijheid van meningsuiting. Onbegrensd is die vrijheid weliswaar niet: in een parlementaire democratie komt het toe aan de wetgever om de limieten op die vrijheid in wetteksten vast te leggen en vervolgens aan de rechterlijke macht om, na een eerlijk en openbaar proces, met respect voor de rechten van de verdediging, eventuele inbreuken proportioneel te bestraffen of passende maatregelen

op te leggen, enkel voor zover «nodig in een democratische samenleving».

Dat eerlijk proces en het recht op verdediging is op woensdag 7 januari 2015 aan de hoofdredacteur en de cartoonisten van *Charlie Hebdo* ontzegd. Door naar de wapens te grijpen is de kern van de redactie van *Charlie Hebdo* op onrechtvaardige, inhumane wijze het recht op expressievrijheid, en zelfs het recht op leven ontnomen. Nooit, nooit kan een dergelijke gruwelijke afrekening gerechtvaardigd worden: niet in naam van een religie, niet in naam van een God of Profeet, niet in naam van een ideologie of een «hoger belang».

Grenzen aan de expressievrijheid?

Na de aanslag op *Charlie Hebdo* is fel beklemtoond dat niet kan worden ingeleverd op de vrije meningsuiting als fundamenteel grondrecht in de Europese (rechts)cultuur. De rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) waarborgt inderdaad een flinke dosis uitingsvrijheid voor cartoons, humor en satire. Maar als de dosis te sterk en onverdund wordt opgediend, vindt ook het Europees Hof dat beperkingen of sancties verantwoord zijn, want nodig in een democratische samenleving. In de reacties op de moordaanslag bij *Charlie Hebdo* was die nuance wel eens zoek. Het debat raakte geprangd tussen twee uitersten: de «Charlies» die opkwamen voor een ongelimiteerde vrijheid voor humor, satire en cartoons, en het «andere kamp» dat eiste dat niet met (hun) religieuze dogma's of iconen wordt gespot, dat hun geloofsgemeenschap niet beledigd wordt. Moslims, rooms-katholieken en joden zitten in essentie op dezelfde lijn, al verschilt de manier waarop ze bepaalde verboden aan de samenleving willen opleggen of afdwingen. Soms is dat in de vorm van strafbaarstelling van godslastering, soms als een verbod van belediging van een godsdienst of als verbod van groepsbelediging. Voor de joodse gemeenschap is de ontkenning of schromelijke minimalisering van de Holocaust dan weer absoluut onaanvaardbaar. Sommige Europese landen hebben ook effectief zulke verbodsbepalingen bij wet afgekondigd. In alle Europese landen is het (bewust) aanzetten tot haat, geweld of discriminatie strafbaar, alsook het aanzetten tot of verheerlijken van terrorisme. Ook inbreuk op de *privacy*, laster, beledigingen en belaging of stalking kunnen beperkingen opleggen aan de uitingsvrijheid. Het klopt dus niet dat het recht op onbelemmerde vrije meningsuiting, zeker in de sfeer van «hate speech», een onaantastbaar principe is in een democratische rechtsstaat. Een fundamenteel principe is wel dat elke inmenging in de expressievrijheid bij wet voor-

zien moet zijn en door een onafhankelijke (rechterlijke) instantie bewaakt moet worden, via een eerlijk en openbaar proces dus. Alleen via die weg kunnen beperkingen opgelegd worden aan de uitingsvrijheid. Niet via geweld, kogels, bommen en granaten.

Satire, cartoons en «hate speech»

Volgens het EHRM mogen in toepassing van artikel 10 EVRM (recht op expressievrijheid) boodschappen kwetsend, schofferend, onrustwekkend en zelfs provocerend zijn. De strafrechtelijke veroordeling van de leider van een islamitische sekte in Turkije, omdat die tijdens een televisiedebat grof en beledigend had uitgehaald naar niet-moslims en de verdedigers van de lekenstaat, vond het Europees Hof strijdig met het recht op expressievrijheid. Ook de oproep tot het invoeren van de sharia rechtvaardigde geen overheidsinmenging (*M. Gündüz t. Turkije*). Kwetsende of beledigende uitingen die deel uitmaken van een maatschappelijk debat of van een wetenschappelijk discours, en niet aanzetten tot haat, geweld of discriminatie, konden telkens volgens het Hof voluit aanspraak maken op de expressievrijheid, inclusief het beledigend stereotyperen van Roma als dieven, zakkenrollers, bedelaars, drugdealers, hoeren, pooiers en geweldenaars (*Aksu t. Turkije*). Vooral satire kan op flink wat extra vrijheid rekenen, zeker als de spot gericht is op publieke figuren of regeringsleiders (*Vereinigung Bildender Künstler t. Oostenrijk*, *Alinak t. Turkije*, *Standard Verlags GmbH t. Oostenrijk*, *Tuşalp t. Turkije*, *Eon t. Frankrijk*). Ook religieuze gemeenschappen en hun leiders of iconen kunnen het voorwerp zijn van bijtende spot of vlijmscherpe kritiek (*Klein t. Slowakije*, *Giniewski t. Frankrijk*, *A. Tatlav t. Turkije*).

In tal van andere zaken bleek een inmenging in de expressievrijheid wél verantwoord. Het EHRM bevestigde de noodzaak van bestraffing van een cartoon die de aanslag op de WTC-torens op 11 september 2001 verheerlijkte (*Leroy t. Frankrijk*). Ook het via een poster aanzetten tot haat en discriminatie tegen moslims (*Norwood t. VK*), het haatzaaien tegen vreemdelingen (*Féret t. België*, *Le Pen t. Frankrijk*) en het verspreiden van pamfletten die aanzetten tot discriminatie van homo's (*Vejdeland t. Zweden*) konden telkens niet door de beugel. Soms ging het EHRM zeer ver in de formulering van de mogelijkheid tot inperking van de uitingsvrijheid, beklemtonend «that inciting to hatred does not necessarily entail a call for an act of violence, or other criminal acts. Attacks on persons committed by insulting, holding up to ridicule or slandering specific groups of the population can be sufficient for the authorities to favour combating racist speech in the face of freedom of expression exercised in an irresponsible manner» (*Féret t. België* en *Vejdeland t. Zweden*). Volgens het Hof mag de expressievrijheid

dus niet op een onverantwoordelijke manier worden uitgeoefend, althans wanneer het gaat om aanzet tot racisme, vreemdelingenhaat of aanzet tot discriminatie van homo's. Ook de veroordeling van de Franse krant *Libération* wegens het her-publiceren van smadelijke en mogelijks haatverwekkende aantijgingen aan het adres van Jean-Marie Le Pen liet de Grote Kamer van het EHRM overeenstemmen (*Lindon, Otchakovsky en July t. Frankrijk*). Een obscene karikatuur van een personeelsdirecteur in een vakbondspublicatie kon evenmin rekenen op de bescherming van de expressievrijheid (*Palomo Sanchez e.a. t. Spanje*), net zo min als een kunstwerk waarin pornografische foto's met minderjarigen waren verwerkt, ook al maakte de kunstenares daarmee een statement tégen online kinderporno (*Karttunen t. Finland*).

Soms sluit het Hof in toepassing van artikel 17 EVRM (de zgn. «abuse clause») bepaalde haatzaaiende uitingen zelfs compleet uit van het recht op expressievrijheid. In de zaak *Norwood t. het Verenigd Koninkrijk* bevestigde het Hof dat de woorden en beelden op een anti-islam affiche «amounted to a public expression of attack on all Muslims in the United Kingdom. Such a general, vehement attack against a religious group, linking the group as a whole with a grave act of terrorism, is incompatible with the values proclaimed and guaranteed by the Convention, notably tolerance, social peace and non-discrimination». Het Hof verklaarde zich ook akkoord met de bestraffing van de ontkenning van de Holocaust en het vond dat het grof beledigen van de joodse gemeenschap niet door de beugel kon (*Garaudy t. Frankrijk*, *Pavel Ivanov t. Rusland*, *Bruno Gollnisch t. Frankrijk*). In *Perinçek t. Zwitserland*, waarin het Hof het ontkennen van de Armeense genocide toelaatbaar achtte, werd nogmaals bevestigd dat het ontkennen van de Holocaust niet op de bescherming kan rekenen van de expressievrijheid (zaak doorverwezen naar de Grote Kamer). Ook het bekritisieren van een arts die abortussen uitvoerde als zou dit vergelijkbaar zijn met de gruwel van de Holocaust (*Hoffer en Annen t. Duitsland*) wettigde een overheidsinmenging. Overeind voor het Europees Hof bleven eveneens veroordelingen wegens het banaliseren of het instrumentaliseren van de Holocaust: het verspreiden van posters met foto's waarin de Holocaust vergeleken werd met actuele vormen van dierenmishandeling (*Peta Deutschland t. Duitsland*), kon niet rekenen op de ultieme bescherming van artikel 10 EVRM.

Het Europees Hof ging ook helemaal mee in de repressieve aanpak van films die als godslasterlijk werden beschouwd voor christelijke gelovigen (*Otto-Preminger-Institut t. Oostenrijk*, *Wingrove t. VK*), of van een boek wegens het beledigen van het moslimgehoof (*I.A. t. Turkije*). De laatste zaak betrof de veroordeling in Turkije van een uitgever wegens de publicatie van een boek met beledigingen aan het adres

van «God, de godsdienst, de profeet en het heilige boek». De strafrechtelijke veroordeling sloeg vooral op één passage in het boek, waarin vermeld werd dat de profeet, die huwde met de negenjarige Aisha, seks had «na het eten en voor het gebed». Hoewel personen die een religie belijden enige kritiek op hun godsdienst moeten kunnen verdragen, beschouwde het Hof de gewraakte passage als een beledigende aanval tegen de persoon van de Profeet van de islam. Volgens het Hof ging het om «des attaques offensantes concernant des questions considérées comme sacrées par les musulmans». De bestraffing van zulke uitlatingen beantwoordde volgens het Hof aan een dwingende sociale behoefte in een democratische samenleving. De rechtspraak van het EHRM maakt duidelijk dat we binnen de Europese juridische ruimte maar moeilijk kunnen volhouden dat we stevast *Charlie Hebdo* zijn.

Geweld tegen journalisten

De aanslag in Parijs is tegelijk een gruwelijk voorbeeld van de escalatie van geweld tegen journalisten en mediawerkers. Of het nu gaat om de moord op onderzoeksjournalisten in Mexico, aanslagen tegen journalisten in Rusland, Oekraïne, Oeganda, de Filipijnen en Libië, de standrechtelijke executies van journalisten in Syrië en Irak, of het elimineren of gevangen zetten van bloggers en online media in China, Iran, Egypte of Turkije: telkens worden via brutale machtsuitoefening of geweld kritische of dissidente stemmen het zwijgen opgelegd. Soms volstaat het om een andere kijk op de zaak te hebben. Soms is het rapporteren van de werkelijkheid een reden om journalisten, verslaggevers of persfotografen te intimideren. En nu zijn ook humor, spot en satire met geweld te lijf gegaan. Eerder is al gebleken hoe kunst, literatuur en zelfs muziek belaagd werden in tijden van onverdraagzaamheid, of door totalitaire regimes, criminele organisaties of extreem-radicalen groepen.

Het is opvallend hoe de voorbije jaren ook de journalistiek zelf steeds vaker het doelwit van afrekening, intimidatie en geweld is geworden. De moordaanslag op *Charlie Hebdo* is daarvan een grensverleggend bewijs. Sinds enige tijd al dringen journalistenverenigingen en heel wat niet-gouvernementele en internationale organisaties aan op een betere bescherming van journalisten. Via tal van internationale programma's zijn campagnes gestart als protest tegen het toenemende geweld waarvan journalisten en mediawerkers het slachtoffer zijn. Het meest belangrijke initiatief is het VN-programma «UN Plan of Action on Safety of Journalists and the Issue of Impunity», een actieplan dat er met alle betrokken actoren naar streeft een dam op te werpen tegen het geweld tegen journalisten en media. Het rapport van het Committee to Protect Journalists (CPJ) onder de titel «The Road to Justice. Breaking the

Cycle of Impunity in the Killing of Journalists» was in oktober 2014 ook al een luide schreeuw om het toenemend geweld tegen journalisten en mediawerkers een halt toe te roepen. Uitgerekend in Frankrijk werden onlangs door de VN en Unesco, samen met de Raad van Europa en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, initiatieven genomen om het VN-actieplan in een brede internationale context te ondersteunen. Op 2 november 2014 werd voor de eerste keer een breed opgezette internationale dag georganiseerd tegen het wereldwijde verspreide geweld tegen journalisten en media. We kunnen in onze verontwaardiging overigens maar beter niet al te selectief zijn, omdat deze keer het geweld toesloeg in Parijs, in het hart van Europa.

Extreme meningsverschillen

Men hoeft het niet eens te zijn met de redactionele lijn van *Charlie Hebdo*, noch met het soms huiveringwekkend provocatieve karakter van bepaalde spotprenten of cartoons. Daarover kan onbegrensd gediscussieerd worden, daarover zijn extreme meningsverschillen mogelijk. Diverse rechtscolleges in Frankrijk, maar ook in andere Europese landen, hebben ondertussen geoordeeld dat een reeks controversiële Mohammed-cartoons niet aanzetten tot haat en geweld, maar deel uitmaakten van een maatschappelijk debat in verband met religieuze radicalisering en het recht op expressievrijheid. Men kan het met deze vrijspraken van de krant *Jyllands Posten* in Denemarken of van *Charlie Hebdo* in Frankrijk intellectueel, ethisch of moreel oneens zijn, maar de regels van de democratische rechtsstaat moeten wel geëerbiedigd worden. Sterker nog, er is geen democratische samenleving zonder het recht op expressievrijheid en botsende en voor anderen soms kwetsende opinies en informatie als onderdeel van het maatschappelijk debat. Dat is ook wat het EHRM constant benadrukt als waarborg voor het recht op expressie- en informatievrijheid. Zonder botsing van opinies, zonder pluralisme, zonder af en toe wat provocatie in woord en beeld verdort het maatschappelijk debat. Waar de grenzen precies liggen kan voorwerp zijn van debat en wordt uiteindelijk bepaald door de rechtspraak in toepassing van de bestaande wetgeving. Het komt finaal aan de rechter toe, rekening houdend telkens met de context, om op passende, pertinente en proportionele wijze limieten te stellen aan de expressievrijheid voor zover een democratische samenleving daaraan nood heeft. Wie echter de vrijheid van meningsuiting en de journalistiek met geweld bestrijdt, raakt de kern van de rechtsstaat en schoffeert de mensenrechten. De gruwelijke moord op de journalisten, redacteuren en cartoonisten van *Charlie Hebdo* grijpt dan ook naar de keel van de democratie. Wat de gevolgen van deze aanslag voor onze samenleving zullen zijn, kunnen

we nu nog niet inschatten. 7 januari 2015 zal ongetwijfeld nog heel lang een zwarte dag blijven in de (Europese) geschiedenis van de journalistiek en de expressievrijheid.

Deze tekst is een actualisatie, bewerking, samenvoeging en aanvulling van twee teksten die eerder verschenen, kort

na de aanslag op Charlie Hebdo: «Je suis Charlie, we are the media», op de website van het studentenweekblad van de UGent (<http://www.schamper.ugent.be/2015-online/je-suis-charlie-we-are-the-media>) en «Vrije meningsuiting en satire», in De Juristenkrant 2015/302, 16.